

DELBÓ KATALIN

A Florilegium Vindobonense a paleográfai vizsgálatok tükrében

A 14. századból való Florilegium Vindobonense, noha azt egy a filológusok által jól ismert bécsi kódex (Cod. Phil. Gr. 169.) harmadik egysége foglalja magában, mint önálló alkotás nem került a tudományos érdeklés látókörébe. Az idézetgyűjtemény átírását a Bollók János Klasszika-filológia M hely néhány tagja végezte el, 2009 tavaszán pedig a kéziratot több aspektusból megközelítő kutatás indult, amely napjainkban is tart. Az első eredmények jól igazolták Augusto Guidának a kódex harmadik egységére vonatkozó datálását (14. század első fele). A Florilegium Vindobonense ugyanis az írásképe mellett az egyes auctorok és azok műveinek kiválasztásában, az idézés módjában, rendezettségében, a citátumok ábécés rendbe való szedésében tökéletesen igazodik a bizánci idézetgyűjtemények hagyományaihoz. Jelenleg nagyobb hangsúlyt fordítok a kézirat írásképeinek, valamint a marginális és sorközi jegyzetek vizsgálatára, mely remélhetőleg rávilágít a Florilegium és a kódex többi műve között fennálló – eddig még fel nem tárt – kapcsolódási pontokra, továbbá fontos adalékot ad mind az antológia mind a Cod. Phil. Gr. 169 provenienciáját illetően. Előadásomban a kutatás ez irányú eredményeit fogom bemutatni.

A *Florilegium Vindobonense* a ma Bécsben fellelhető *Codex Philosophicus Philologicus Graecus 169*-nek kevésbé ismert idézetgyűjteménye. Maga a kódex három egymástól elkülönül, egykor önálló használatra szánt, 14. századra datálható kézirat-együttesből tevődik össze, amelyek egyesítését tartalmi hasonlóságuk, azaz lexicográfiai-grammatikai jellegük tette lehetővé. A *Florilegiumot* a *Lexikon Vindobonense*-vel és egyéb grammatikai kivonatokkal együtt a kódex harmadik része foglalja magába. A kézíratra 2008-ban figyelt fel Christian Gastgeber bécsi bizantinológus, aki a Bollók János Klasszika-filológia M helynek lehetőséget teremtett a gyűjtemény átírására. A *Florilegiummal* kapcsolatos további munkát, a kódex kritikai igényfeldolgozását Gastgeber professzor segítségével magam végzem.

A *Florilegium Vindobonense* kutatása több szálon indult el: a paleográfiai-kodikológiai elemzés mellett nagyobb hangsúlyt fektettem a *Florilegium*-hagyomány feltárására is, mely igazolta, hogy a gyűjtemény tökéletesen igazodik a késő bizánci kor 14. századból ismert idézetes kötetéhez: pl. az idézett auktorok és műveik kiválasztásában, az idézés módjában és elrendezésében, vagy a citátumok ábécés rendbe való szedésében.

Jelen előadásomban a paleográfiai vizsgálatok eredményeit fogom bemutatni, rávilágítva azokra a kapcsolódási pontokra, amelyek a *Florilegium* és a kódex többi része között fedezhetők fel, különös tekintettel a 3. egységre, továbbá hangsúlyozni fogom azokat az adatokat is, amelyek fontos eredményekkel járulnak hozzá mind az antológia, mind a kódex provenienciájának vizsgálatához.

A feltehetően bizánci keletkezésű *Florilegium Vindobonense* eredetkutatásának nehézségét első sorban az jelenti, hogy ismeretlenek a gyűjtemény keletkezésének körülményei. Mivel a mai tudományos álláspont szerint más ismert kéziratban nem maradt fenn, a vizsgálat egyetlen kiindulási pontját a gyűjteményes kötet főszövegének és marginális bejegyzéseinek a tanulmányozása adta. A kódex egészére kiterjedő írásvizsgálatot Augusto Guida nyomán Christian Gastgeber végezte el, ezért az egyes scribákat az írójelölési rendszer szerint fogom megnevezni (GASTGEBER 2010). Az első eredmények a kódex harmadik egységén belül fontos kapcsolódási pontokat mutatnak. A *Florilegium* főszövegét ugyanis ugyanaz a scribe másolta vagy állította össze, akinek a keze alól került ki a *Lexikon Vindobonense* egésze, a grammatikai megfigyelések közül pedig két munka: egy a *Moschopulos* -jából összeállított rövid válogatásokból, illetve a klasszikus és egyházi szerzők műveiből készült kivonatnak néhány fóliója. Ezt a kezét ma „A” scribaként jelöljük.

„A” másoló írásképe nem különbözik a *Palaiologos*-korból ismert ún. iskolai írásoktól, melyek főjellegzetessége, hogy nem egy, a 13-14. században jellemző stílust követnek, hanem több írásmód jellegzetes vonásait vegyítik egymással. Jelen esetben jól felismerhetők a scribe mintájául szolgáló írástípusok, a német terminussal *Fettaugenmode*-

nak és a *Metochitesstil*nek nevezett írásváltozatok főbb jegyei. Az írást a tiszta szöveggé, a rendezettség és jól olvashatóság teszi hasonlóvá a *Metochitesstil*hez. Ugyancsak erre a stílusra jellemző az egyes betűk szárainak megnyújtása, amely jól látható például a *zéta*, *théta*, *tau*, *phi*, *chi*, *psi*, sőt olykor a *sigma* írásképen, illetve az a körülmény, hogy a *théta*, az *éta* és a *gamma* kis méretben, de gyakran *maiuscula* formában tűnik fel. Ugyanakkor a másoló annyiban a *Fettaugenmode* betűformálását követi, hogy bizonyos betűket, mint az *alpha*, *béta*, *omikron*, *sigma*, *ypsilon*, *ómega*, gyakran nagy hassal és jóval nagyobb méretben rajzol meg. Az írásképpel jellegetessége továbbá a ligatúrák és a rövidítések gyakori használata. „A” *scriba* az általános gyakorlatnak megfelelően a kötőszavakat és a szavak utolsó szótagját rövidítette le. A ligatúrák sajátos esete figyelhető meg a hehezet és a hangsúlyjel összekapcsolásában, valamint a hangsúly és az adott szótag magánhangzójának összeolvadásában. Utóbbi esetben mindössze a magánhangzó szárának megnyújtása jelöli a hangsúlyt. Figyelemreméltó az írásjelek gyakori használata, amely a kutatók szerint azzal magyarázható, hogy a másoló bizánci elvek szerint a beszédritmust követve központosította a szöveget. A kérdés további vizsgálata a *Florilegium*-kutatás külön szálát fogja képezni.

A kódex harmadik egységében „A” *scribán* kívül a grammatikai kivonatok írásképei alapján további öt kéz különböztethető meg. Fontos szempont, hogy a másolók egymást többször is felváltva dolgoztak, mivel ez a tény arra utal, hogy a kéziratok közel egy időben, ugyanazon közösség keretei között, feltehetően írásgyakorlat céljából készültek. A kódex egyes részeinek szoros kapcsolatára utal, hogy a fóliók sorrendje szerint a kézirat elején olvasható grammatikai gyűjtemény néhány része – a *scriba* azonosságán túl – több ponton hasonlóságot mutat a *Lexikon Vindobonense*vel is.

A hagyomány a *Lexikon Vindobonense*t a 14. század első harmadában tevékenykedő ismert grammatikusnak, *Andreas Lopadiótés*nek tulajdonítja. Augusto Guida a 90-es évek végén bebizonyította, hogy a *Lexikon*nak a kódexben található példánya valamennyi ismert kézirat közül a legkorábbi (GUIDA 2007, 343). Mivel a *Florilegium* és *Lexikon Vindobonense* egy másoló által, egy időben készült, és egyik sem ismert más korábbi forrásból, felmerülhet a kérdés, hogy vajon nem maga *Lopadiótés* állította-e össze és jegyezte-e le mindkét válogatást. Mivel mai ismereteink szerint *Lopadiótés* írása bizonyítható módon egy kéziratban sem maradt fenn, nem állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy a gyűjteményeket *Lopadiótés* saját kezével írta. Azt azonban leszögezhetjük, hogy „A” *scriba* és a grammatikus kortársak voltak, mivel az írásképpel mellett a papírlapok és a tinta minősége alapján a harmadik egység is a 14. század első harmadára datálható (GUIDA 2007, 343).

Ha a *Florilegium Vindobonense* főszövegének tartalmát tekintjük a vizsgálat alapjának, a szálak elvezetnek egy másik, a 13./14. század fordulóján tevékenykedő fölöghöz: *Manuél Moschopulos*hoz is. Mint ahogy utaltam rá, a kódex harmadik egységében néhány válo-

gatás, szám szerint öt, az m véb l készült. A grammatikustól való idézés mindamellet, hogy bizonyíték a bécsi kézirat korát illet en, összefüggést mutat a szintén a 14. század elején keletkezett és a kódex els részegységében található cím válogatással. Ez utóbbi különböz , de f ként *Moschopulos* m veib l vett abc rendbe állított lexikai kivonatokat tartalmaz. Mindez nemcsak a kódex egyes részei között, hanem feltehetően a másolók között is fontos kapcsolatot jelent, akik *Moschopulos* baráti köréhez vagy tanítványai közé tartozhattak. A feltételezést nagyban erősíti, hogy a fent említett *Andreas Lopadiótés* is *Moschopulos* tanítványa volt.

A *Florilegium* marginális bejegyzései a kódex harmadik egységének egykori önálló használatáról tanúskodnak, a 14. századra datálható írások ugyanis kizárólag itt fordulnak elő.

Az oldalszegélyre csakis „A” *scriba* jegyzetelt, aki kiegészítésként további hivatkozásokat kapcsolt az adott kezdő betűnél az éppen idézett szerzőhöz.

Az alsó margón a legtöbb jegyzet a „B” betűvel jelölt írnoktól való (GASTGEBER 2010, 259). Írásának legfőbb jellemzője, hogy a betűk kis kihagyással, szorosan követik egymást. Írónadjának élessége folyamatosan változik a hegyestől a tompáig, amely egy olykor csak igen nehezen olvasható írást eredményez. Noha a tollvonások, a felfelé és lefelé egyaránt meghosszabbított betűszárak lendületes kézre utalnak, jól látható, hogy a *scriba* próbált ügyelni a tiszta szövegre. Az írás további ismertetőjegye a hegyes *ny*, a *tau* és a *béta* betűk jellegzetes formálása, valamint a *chi* szárának a *Fettaugenmode*-ra emlékeztető elnagyolása. Ez a jelenség néha a *lambdánál* is megfigyelhető. „B” másolóként patrisztikus szerzők műveit kivonatolta, klasszikus auktort csak esetenként, a főszöveghez kapcsolódóan idéz. A kódex harmadik részében néhány kivétellel valamennyi fólión megtalálhatjuk a bejegyzéseit.

A *Florilegium* három lapalji margináliája (a 157. versón, a 161. versón és a 234. rectón) a kis „b”-vel jelölt *scribának* tulajdonítható. Írásának karakterisztikus ismertetőjegye a kissé szögletes *alpha*-rövidítés, illetve néhány lefelé nyúló betűszárnak, például az *alphának* és a *ró*-nak a félkörben visszahajló íve. Nála is megjelennek a *Fettaugenmode* vonásai: legfőképpen az *oméga*-ban, de az *omikron* és *sigma* betűknél is. A nagy „B”-vel jelölt másolóhoz képest a kis „b”-vel jelölt írnok kisebb és kerekesebb hatású betűket vetett a papírra. A kis „b” kéz a teljes kódexben csak itt, a *Florilegiumban* fordul elő. Említésre méltó, hogy a három jegyzet közül az egyik egy átokformula:

(157r),

azaz, „Adjon az isten neked üres éléskamrákat, igen szörnyű kölködő öregséget és hosszú szomjat!”

A legújabb vizsgálatok azt mutatják, hogy az imént említettek mellett még egy lapalji jegyzetel különböztethető meg (Gastgeber 2010, 261). Ez a kéz általában az íráskép tekintetében és a keresztény

szerek kivonatolásának ténye miatt „B” írnokra emlékeztet, ám különbözik tőle a használt tinta színében, a rövidítésében, valamint a *chi* és a *tau* nagy és szépen ívelt száraiban, melyet jól láthatunk a 235 versón.

A *Florilegium* utolsó fólióján, a 249 *recto* alsó harmadában egy tulajdonosi bejegyzés olvasható, amely nem csupán az antológiára, hanem a kódex egészére vonatkozik: „*Augerius De Busbecke comparavit Constantinopoli.*” Busbeck Ausztria császári követeként 1555 és 1562 között vásárolta meg a könyvet Konstantinápolyban. Hogy a követ a három kéziratcsoportot már mint egységes kódexet birtokolta, biztosnak látszik. Busbeck ugyanis egy másik, 13. századi kézitról származó, az elbbihez hasonló tulajdonosi bejegyzést tartalmazó új fedlappal látta el a tulajdonába került könyvet, neve tehát a kódexben két helyen is megtalálható (GASTGEBER 2010, 257).

A *Florilegium Vindobonense* mai állapotában több sérülés nyomait rzi. A néhány szakadt fólió és a nedvesség okozta károk mellett a legfeltűnőbb az, hogy a gyűjtemény két részletben, egymástól távol eső fóliókon található meg a kódex harmadik egységében, noha az ívfüzetek alján található rszámok alapján azok helyes sorrendje jól megállapítható. A hibás kötés a 16. századra vezethető vissza, amikor is a kódex feltehetőleg *Symeón Kabasilas* felügyelete mellett restaurálás alá került. Arra, hogy a könyv már ekkor is egységet képezett, több jel is utal: a grammatikus *fasciculus*-számozása az első egységben, illetve számos bejegyzése a *Lexikon Vindobonense*-ben (GASTGEBER 2010, 253). Az újrakötéskor a legrosszabb állapotban minden bizonnyal a harmadik egység volt, ugyanis több lap pótlása, illetve egynek az újraírása is szükségessé vált. Ez vezethető az imént említett hibás fűzéshez is. A kódex harmadik egységében, így a *Florilegium*-ban is jól látható víznyomok a valamikori önálló használatra utalnak. Ugyanis annak a jellegzetes kúp alakú formának, amely a fóliókat felülről érő nedvesség lassú, mély beszívódására utal, a másik két részben nincs nyoma.

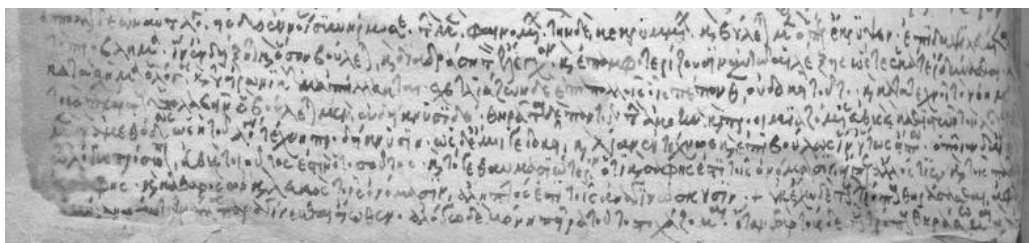
Az eddig elhangzottak alapján a *Florilegium Vindobonense*-t paleográfiai tekintetben nem lehet élesen elhatárolni a harmadik egység többi részétől, azokkal együtt egy szerves egésznek alkot. A további paleográfiai vizsgálatokat tehát ennek a körülménynek a figyelembevételével kell folytatnunk. Mivel 2010 tavaszára a *Florilegium* teljes átírása elkészült, a marginális jegyzetek kiolvasása pedig folyamatban van, a további kutatás súlypontja a gyűjtemény tartalmának szöveg-hagyományozódás központú elemzésére kerül. Ez által ugyanis nemcsak arra nyílik lehetőség, hogy a *Florilegium*-készítés sajátos vonásait megfigyelhessük (például az idézetek ígéinek megváltoztatását a személyesebbé tétel érdekében), hanem arra is, hogy az idézett részeket a szövegállapotuk szerint besoroljuk a hagyomány valamely ágába, sőt, remélhetőleg behatárolhatóbbá válik a gyűjtemény készítőinek köre is. A margináliák, illetve az írnok személyének azonossága miatt a *Lexikon Vindobonense* és a grammatikai gyűjtemények esetében is

hasonló eljárás látszik szükségesnek. Így válik a *Florilegium*, majd a kódex harmadik egysége, végül maga a teljes kódex *proveniencia*-vizsgálatának tekintetében központi fontosságúvá a paleográfai és szöveg-hagyományozódási eredmények összekapcsolása.

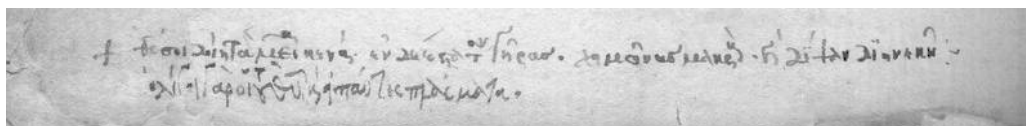
Összességében tehát elmondható, hogy a *Florilegium* paleográfai vizsgálata során felmerült kérdések megválaszolásához további és más irányú kutatásokra is szükség van. Nyilvánvaló, hogy a gy-jtemény nem csupán írásgyakorlatból készült, de a valódi szándékot csak találgatni tudjuk. Még az is elképzelhet, hogy a *Florilegiumot* a korban közkedvelt irodalmi gyakorlatnak megfelelően szórakoztató céllal válogatták össze. Továbbra is megoldandó feladat *Andreas Lopadiótés* és *Moschopulos* kapcsolatának pontos tisztázása. Az azonban biztos, hogy a *Florilegium Vindobonense* a gy-jtemény egyetlen ismert példányaként és írásképet tekintve is unicum. Az eddigi eredmények alapján pedig remélhet, hogy a jövőbeli vizsgálatok következtetései fontos tudománytörténeti adalékokkal szolgálhatnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Gastgeber, Ch.: Das *Florilegium Vindobonense* des Codex *Philologicus Graecus* 169. In: Czeglédy, A.-Horváth, L.-Krähling, E.,-Laczkó, K.-Ligeti, D. Á.-Mayer, Gy.: *Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*. Budapest 2010, 250-267.
- Guida, A: *Su un'inedita miscellanea lessicografica e i suoi rapporti col Lexicon Vindobonense*. *Rivista di ricerche bizantinistiche* 4. (2007) 343-355.
- Hunger, H.: *Handschriftliche Überlieferung in Mittelalter und früher Neuzeit, Paläographie. Einleitung in die griechische Philologie* (1997) 17-44.
- Moravcsik Gy.: *Bevezetés a bizantológiába*. Budapest 1966.

„B” scriba (159v)

„b” scriba (157v)